

Мар'яна БАЙДАК

кандидатка історичних наук, науковий співробітник

відділу соціальної антропології

Інституту народознавства НАН України

ORCID.org/0000-0002-5798-750X

marjanabaidak@gmail.com

**[Рец.]: «ПОЗА МЕЖАМИ ТРАДИЦІЙНОЇ
ІСТОРІОГРАФІЇ» [на кн.]: Sierakowska Katarzyna. Śmierć –
wygnanie – głód w dokumentach osobistych. Ziemia Polska w
latach Wielkiej wojny 1914–1918. Warszawa, 2015. 268 с.**

Погляд на Першу світову війну з боку людей є новим в польській та українській історіографії, іноді неприйнятний для академічних спільнот, однак затребуваний серед широкого кола читачів. Відмежовуючи себе від мілітарних та політичних досліджень Великої війни, яких в Польщі є чимало, та апелюючи до різноманіття людиноорієнтованих розвідок на Заході, Катажина Сераковська запропонувала науковій та публічній спільнотам книгу *«Смерть – Вигнання – Голод в приватних документах. Польські землі в роки Великої війни 1914–1918»* (Варшава, 2015). У такий спосіб авторка хотіла компенсувати недостачу праць (порівняно з західноєвропейськими розвідками), що стосувалися повсякдення, життя і смерті, відносин між статями та змін, які вніс світовий конфлікт у ці процеси. На перший погляд, задум об'єднати доволі своєрідні сфери воєнної реальності – смерть, вигнання і голод – видається простим (бо зазвичай війну асоціюють саме з цими поняттями). Однак, аби його реалізувати, Катажині Сераковській довелося зібрати та проаналізувати чималу кількість приватних джерел, які не завжди вписувалися в задану тематику, а також виходити за межі та методологію історичного знання.

Про авторку. Др. Катажина Сераковська працює в Інституті історії ПАН у Варшаві (*Instytut Historii im. T. Manteuffla PAN w Warszawie*). Її наукові зацікавлення торкаються суспільної історії першої половини ХХ ст., гендерних студій, жіночої історії, історії родин та суспільних змін в роки Першої світової війни та міжвоєнного періоду. Вона є авторкою низки публікацій, присвячених щоденному життю польських чоловіків та жінок, серед них: Katarzyna Sierakowska, *Wielka Wojna w oczach ludności polskiej (1914–1939)*, *Jak Polacy przeżywali wojny światowe?* / pod. red. T. Schramma i P. Skubisza, Szczecin, 2016. S. 143–153; Katarzyna Sierakowska, *Lęk przed śmiercią, bezdomnością, demoralizacją. Polki i Polacy 1914–1918*, w: *Rzegląd Humanistyczny*. Pismo Uniwersytetu Warszawskiego, Nr. 6 (447). Warszawa, 2014.

S. 7–19; Katarzyna Sierakowska, *Kobieta i mężczyzna w społeczeństwie II RP*”, w: *Metamorfozy społeczne. Społeczeństwo międzywojenne: nowe spojrzenie*, red. W. Mędrzecki, J. Żarnowski, T. 10. Warszawa, 2015. Катажина Сераковська брала участь у кількох грантових проєктах на різну тематику: польське суспільство в II Речі Посполитій¹, Перша світова війна на польських землях² та феномен старості на польських землях від XVIII ст. до 1989 р.³. Львівські історики мали нагоду ознайомитися з дослідженнями авторки під час її відкритої лекції «*Східно-Центральна Європа упродовж Великої війни – нові підходи й напрямки досліджень*» в межах воркшопу в Центрі міської історії (Львів, 25 червня 2016 р.).

Назва, структура і головна мета. Назва книги відразу підказує читачеві, про що у ній йтиметься. З неї частково можна зрозуміти, що авторка категорії «смерть», «вигнання» і «голод» розглядає як окремі явища, інакше їх довелося би розташувати у зворотному порядку, оскільки голод і виселення часто були причиною летальних випадків. Катажина Сераковська не пояснює причини такої послідовності, однак зазначає, що «w moim zamyśle każdy rozdział pracy tworzy osobną całość, a jednocześnie wszystkie układają się w obraz wojny, prezentując oczywiście tylko fragment doświadczenia wojennego» (s. 13). Кожний із запропонованих розділів, які по чергові звучать так – «Від ейфорії/травми до воєнної повсякденності», «Смерть», «Вигнання», «Голод», не є різнозначними як за розміром, так і за переконливістю тверджень та висновків. Оскільки авторка акцентує на окремішності кожного розділу, їй не вдалося оминати сюжетних повторень, хоча вони з різними джерельними прикладами. Місцями наявні невідповідності між назвами підпунктів та самим текстом. До прикладу, у параграфі «Смерть цивільних людей» Катажина Сераковська пише про випадки самогубств жовнірів, які боялися потрапити в полон, хоча цей сюжет радше відповідає іншому пункту – «Смерть на полі битви». Попри структурні неточності, авторці все ж таки вдалося виконати головну мету роботи – вона показала, як поляки розуміли війну, реагували на неї та як про неї писали.

Джерела і методологія. Дослідження Катажини Сераковської проведено на широкій базі особових матеріалів – 80 щоденників та спогадів (серед яких 15 жіночі), а також на приватних листах. У місцях, де приватні тексти не могли «покрити» тему, авторці довелося використати пресу. Офіційних документів не залучала, оскільки мала на меті відобразити запропоновані проблеми виключно з перспективи приватних матеріалів авторства простих людей. Усі джерела Сераковська класифікувала за географічними (різноманітність міст), віковими (люди середнього та старшого віку), статевими (чоловічі та жіночі) та статусними ознаками (військові та цивільні). Такого поділу авторка намагалася дотримуватися впродовж всього тексту, хоч він репрезентує уявлення про війну лише частини польського населення. Зважаючи на меншу кількість жіночих щоденників і спогадів, дослідження має все-таки

¹ *Społeczeństwo Drugiej Rzeczypospolitej*, wykonawca, kierownicy: prof. Dr hab. Włodzimierz Mędrzecki, prof. dr hab. Janusz Żarnowski, 2010–2013.

² *Pierwsza wojna światowa na ziemiach polskich. Oczekiwanie – doświadczenia – konsekwencje*, główny wykonawca, kierownik: prof. dr hab. Włodzimierz Mędrzecki, 2014–2018.

³ *Ludzie starzy i starość na ziemiach polskich od XVIII w. do 1989 r. (na tle porównawczym)*, wykonawca, kierownik: prof. dr hab. Andrzej Szwarz, 2010–2013.

«чоловічий» голос. З книги не зрозуміло, яке місце в суспільстві займали ці люди, яку мали освіту (відомо лише, що вони були писемними). Не репрезентовано і поглядів молодих людей, які могли б різнитися від старшого покоління. Досвід поляків авторка доволі часто порівнює з пережитим у західноєвропейських країнах. Показово, що ці досвіди, попри різний рівень життя та політичне положення, на думку Сераковської, збігаються. Орієнтуючись на модерні підходи до вивчення історичного минулого на Заході, авторка провела своє дослідження на стику історії, біографії та психології. Важливим моментом, на якому акцентує Сераковська, є культура пам'яті поляків про Першу світову війну. Тож авторка проаналізувала матеріали з часу Великої війни, міжвоєнного періоду та Другої світової війни.

Територія та хронологія. Як Катажина Сераковська територіально інтерпретує польські землі в роки Першої світової війни? У вступі Авторка написала, що смерть, виселення і голод були присутні і до 1914 р., але «nasiliły się w latach 1914–1918 i stały się, jak sądzę, znamienne dla doświadczenia wojennego dużych grup ludności zamieszkującej ziemie późniejszej II RP». Сераковська не згадує, що польські землі від 1795 р. були поділені між Австрією, Росією та Пруссією. Територіально текст коливається між минулою Річчю Посполитою та майбутньою відновленою Польською державою у 1918 р. У тексті головно фігурують міста Варшава та Краків, іноді з'являється Львів, Познань, Каліш, Лодзь, Люблін. Села показані як такі, де легше вижити під час світового катаклізму, але документальних прикладів авторка не наводить. Дещо викривленим дослідження виглядає і тому, що в центрі уваги лише поляки. Сераковська навіть побіжно не згадує про взаємовідносини поляків з євреями, українцями чи людьми інших національностей, які населяли території Австро-Угорської та Російської імперій. Опускає авторка також українсько-польський конфлікт у 1918 р., хоча цю подію досить емоційно проживала полька Зофія Романувічевна, яка мешкала у Львові та щоденником якої користувалася Сераковська. У книжці дослідниця відмовляється від традиційних хронологічних меж війни. Робить це слушно, оскільки світовий конфлікт для кожної людини починався і закінчувався по-різному, згідно з особистим досвідом.

Війна як шанс на незалежність. Головна думка, яка вплетена в кожен розділ книги, пов'язана з ідеєю про Першу світову війну як чи не єдиною можливістю здобути незалежну Польську державу. Цю думку авторка розглянула і в жіночих, і в чоловічих текстах: «Wizja wojny powszechnej jako jutrzeńki wolności, mimo upływu lat wciąż nie traciła na popularności, a w nowej sytuacji politycznej nawet na niej zyskiwała. ... właśnie wybuch wojny ponownie kazał zastanawiać się wszystkim polskim czynnikiem politycznym nad tą romantyczną ideą». Молоді люди свій патріотизм та бажання воювати заради вільної Польщі демонстрували через долучення до Польських Легіонів. Так, вони йшли слідами своїх батьків і дідів, які боролися за незалежність під час Листопадового та Січневого повстань. Авторка зазначає, що в польському варіанті на смерть під час війни були готові з двох причин – через патріотичне піднесення, що прийшла година боротьби за незалежність, а з іншої – через бажання пережити пригоди, про які розповідали вдома та в суспільстві, побудовані на попередньому відважному досвіді предків. Солдатська смерть зображена в романтично-патріотичному дусі, це видається дещо штучним. Попри патріотичність, малоді хлопці були звичайними людьми, які до того часу могли не бачити зброї, а зіткнення з

реальністю розвивало міф «героїчної» війни. Тоді міг наступати банальний страх перед смертю. Це добре відображено у сцені з твору Ернеста Хемінгуея «Прощавай, зброе!»: «Спершу – бабах, потім одразу оте виття, а тоді вибух. Що з того, як і не поранить, коли лякаєшся до смерті?»⁴. Спогади солдатів багатьох армій засвідчують, що з тривалістю війни патріотичні почуття відходять на задній план, важливішим стає збереження життя та повернення до родини.

Чоловіки та жінки. Сексуальність. Суспільні ролі, які склалися в польському середовищі під час Першої світової війни, авторка добре передала словами польки Налковської: «W tym smutku i pogromie stosunki człowiecze powracają do tych norm dawnych, kiedy to ona cierpi i rodzi, a za to on idzie na wojnę. I są chwile, kiedy zo właśnie wydaje się w porządku. Ale czasami wydaje się bardzo nie w porządku». Сераковська звертає увагу на стереотип, який побутував у той період: жінкам – приватне, а чоловікам – публічне. Передає дослідниця емоційність жінок та стриманість чоловіків у вираженні почуттів і реакцій на життєві катаклізми. Її героїні зі сльозами і криками (згідно зі щоденниковими записами, здебільшого чоловіків) «переживають» виселення, втрату дому та неспроможність матеріально забезпечити сім'ю. Наголошуючи, що такі враження були стереотипними, авторка подає власний своєрідний поділ за статтю. Аналізуючи смерть на полі битви, вона звертається лише до чоловічого досвіду, чомусь не аналізує приклади жінок, які воювали чи були на фронті санітарками. У книжці смерть – чоловіча справа, натомість вигнання і голод зображено радше через жіночі емоції. Жіноче тіло (поряд з алкоголем) дослідниця трактує як засіб для освоєння стаху перед смертю. У цьому пункті авторка описує проституцію, публічні доми, рекламу засобів контрацепції, що не зовсім пояснює, як чоловіки через статеві контакти з жінками переставали боятися смерті. Можливо, під час війни спрацьовував механізм «якщо завтра не житиму – то хоч зараз спробую заборонений плід», однак Сераковська не подає таких прикладів. Статеві відносини під час війни варто осмислювати залежно від конкретної ситуації, мілітарної групи, дисципліни, умов і т.д. Зрештою, інтимне життя в умовах війни не можна обмежувати контактами лише між чоловіками і жінками. Авторка не підняла питання гомоеротичних та гомосексуальних відносин між статями, які на той час могли сприяти освоєнню страху перед смертю.

Отже, книга Катажини Сераковської *«Смерть – Вигнання – Голод в приватних документах. Польські землі в роки Великої війни 1914–1918»* виходить поза межі класичної історичної оповіді. Вона про емоції, проживання і переживання воєнних подій польськими чоловіками та жінками на сторінках щоденників, спогадів та листів. Книжка не перенасичена авторськими гіпотезами та висновками, а пропонує читачам самостійно «поспілкуватися» з людьми того часу. Велика кількість розлогих цитат дає змогу аналізувати, трактувати, проживати та використовувати досвід поляків по-своєму, крізь призму власних суб'єктивних уявлень. Для науковців книга корисна тим, що наштовхує на нові дослідницькі питання, які стосуються заданої проблематики: що таке страх і смерть? А що таке страх перед голодом, виселенням та смертю? Чи цей ляк мав стат? Якщо так, то що спільного/відмінного між страхом чоловіків і жінок? Які думки породжував голод

⁴ Хемінгуей Е. Твори: в 4-х т. / ред. О. Гончар та ін. Київ, 1979. Т. 1. С. 601.

у солдатів і цивільних людей? Чому військові мали харчуватися краще за світських громадян(ок)? Такі дослідження дають змогу робити висновки про подальші наслідки для людей, які зіткнулися з виселенням, голодом і смертю. Як ці феномени вплинули на їхні життєві позиції, поведінкові моделі, приватне та суспільне життя. Вихід книги Катажини Сераковської є знаковою подією для польської та української історіографії, бо дає молодим науковцям вибір – залишатися в межах старого історичного наративу чи відкривати нові дослідницькі горизонти.

REFERENCES

Kheminhuei, E. (1979). *Tvory: v 4-kh t.* (O. Honchar, Ed.) (Vol. 1). Kyiv [in Ukrainian].